

Velryby a velrybové v pražském Náprstkově a Národním muzeu

Letos byla v nově rekonstruované budově Národního muzea v Praze na Václavském náměstí opět zpřístupněna veřejnosti kostra plejtváka myšoka (*Balaenoptera physalus*), která se lidově označuje jako velryba. Svou velikostí udivovala již několik generací dětí i dospělých a je tomu více než 130 let, co se dostala do Prahy.

Křesťané vnitrozemských oblastí se s velkým kytovcem („velrybou“) poprvé setkávají v textu bible. Je zde líčen příběh Jonáše, kterého Bůh ztrestal na moři ničivou bouří, a Jonáš, aby Boha usmířil, navrhl námořníkům, aby jej hodili za oběť do vln. Bůh však poslal „velrybu“, která Jonáše spolkla a on strávil v jejích útrobách tři dny a tři noci. Božím zásahem poté Jonáše vyvrhla a on se zachránil a napravil. Tento motiv inspiroval mnohé umělce, ale protože většina z nich nikdy takového kytovce neviděla, bývaly jejich představy rozdílné. Představa ryby, do které se vejdou lidé a přežijí bez úhony, z ní udělala monstrum ohrožující všechny mořeplavce. Její části se staly vzácnými a vyhledávanými raritami a ozdobami sbírek kabinetů kuriozit (k historii podobných exponátů na našem území také Živa 2010, 3: XXXVII–XXXIX). Dobový tisk často uváděl i klamné až fantastické informace, které zájem o „velryby“ ještě podpořily. V pověstech byly líčeny jako záluďné mořské potvory, jejichž tělo plující na hladině mohou mořeplavci omylem považovat za ostrov. Když se pak vyloďí a rozdělají oheň, potopí se „velryba“ do hlubin a mořeplavce utopí. I když se

stala příkladem zrádných nástrah, přesto se již od 17. století objevuje na dvou pražských domovních znameních. Majitelé domu U Velryby (někdy U Malé velryby) v Jilské ulici nebo U Velké velryby na Dražického náměstí se nenechali ovlivnit údajně špatnými vlastnostmi popisovanými ve středověkých bestiářích, ale spíše se inspirovali biblickým příběhem, kde je naopak „velryba“ Jonášovým zachráncem. Určitě se domovní znamení nevztahují ke konkrétnímu kytovci a nemáme doklady, že by se majitelé s nějakým setkali.

Pražané měli možnost vidět kostru reálné velryby v r. 1838. Dobový tisk informoval čtenáře, že na Kapucínském plácku (dnešní náměstí Republiky) pan Lesire vystavuje ve speciálním přístřešku kostru velryby a v útrobách kostry pořádá koncerty, jejichž výtěžek bude věnován chudým. Výstava trvala od 23. prosince 1838 do 11. března 1839. Ve vydání ze 7. března 1839 deník Květy konstatoval: „Ohromná, 96 střevců dlouhá velryba ve zvláštním prkenném obydlí na Kapucínském plácku dosaváde k sobě láká. Jsou to pouhé kosti onoho velikána v celek sestavené v jejichžto středu může až 30 hudebníků

umění svoje prezentovati. Slavný německý přírodovědec Humboldt určuje věk tohoto obra na 1 000 let.“ Články, které se objevovaly i v jiných novinách, pak přinášely další nepravdivé informace: „Tisíceletí žil párek velryb něžně laškuje ve hlubinách mořských: jaká to radost vyhazovat i lodě Eskymáků do výše, proháněti se s mláďaty po nesmírném moři. Jednoho však dne velryb (totiž on) zmizel. Žalostné hledání samice po staletí bylo marné, až sebou vrhla v divokém zármutku na souš, kde zahynula. Avšak když chtěla duše její vstoupiti mezi dušičky obyvatelů mořských, nebyla přijata. Vrat se na zem, kde jsi hřešila a toulej se jako věčný žid od města k městu“. Z novin se také dovídáme o dalších plánech potulné společnosti pana Lesira: „Velryba vydá se opět na další post. ... Má v úmyslu po Vltavě a Labi do Drážďan a odtud částečně po dráze do Lipska se dobrati (dle autentických zpráv navštívil boudu od 25. prosince 1838 na 80 000 lidí, tedy dvě třetiny obyvatelstva našeho hlavního města) bude i v těchto dnech nával silný, neb jest pravdě podobno, že takového hosta, jako je tento, Praha teprve snad za několik pokolení lidských ve svých zdech uhlídá.“ A to autor článku netušil, že za 50 let se v Praze velryba zase objeví.

V listopadu 1885 našli rybáři na norském ostrově Lyngøy na břehu neporušené tělo plejtváka myšoka a nabídl ho k prodeji muzeu v Bergenu a to pak evropským muzeím. Byl to unikátní kus a také patřičně drahý. V té době se v Praze připravovaly expozice do nově postavené budovy Národního muzea na Václavském náměstí a hlavní kurátor zoologické sbírky dr. Antonín Frič projevil o kostru zájem. Muzeum však nemělo požadovaný obnos 2 500 zlatých, a tak hledal jiné finanční zdroje.

Jeho bratr Václav Frič měl v Praze obchod s přírodninami, měl hodně přátel mezi českými vlastenci a mimo jiné byl členem stolní společnosti, která si říkala Pondělní Jour fix a scházela se v hostinci U Gebaue- ra v ulici Na Perštýně. Tvořilo ji několik českých intelektuálů a podnikatelů, kteří u piva plánovali různé akce. Měli smysl pro humor a často jejich nápady byly vtipné až recesistické, ale vždy v českém vlasteneckém duchu. Společnost kromě V. Friče tvořili Vojta Náprstek, Karel Václav Adámek, Bohumil Bauše, František Brůža, Josef Kořenský, Jindřich Šmidt, Karel Štark, Josef Štauss, Emanuel Uggé, Ferdinand a Josef Víškoví, Rudolf Tereba, Jan Prokopec, Josef Rosenberg a Karel Šimek. Do této společnosti pozval Václav Frič svého bratra Antonína, aby referoval o možnosti zakoupit pro Národní muzeum od muzea v Bergenu (Universitetsmuseet i Bergen) kostru plejtváka. Pro novou muzejní instalaci by to byl exponát, který by nejen přivedl stovky návštěvníků, ale také by vlastnictvím jedinečné kostry zařadil Národní muzeum mezi prestižní evropská muzea, která měla podobný exponát ve svých sbírkách. Kostra neměla být pouhou atrakcí, ale objektem seriózního vědeckého bádání. Členové stolní společnosti byli nápadem nadšeni a rozhodli se, že udělají mezi sebou sbírku a kostru koupí. Pak ji slavnostně předají Národnímu muzeu jako dar, který nikdo nemůže co do velikosti překonat,

1 Hlavní kurátor zoologické sbírký Antonín Frič s pomocníkem sestavují kostru plejtváka myšoka (*Balaenoptera physalus*) v Náprstkově Českém průmyslovém muzeu v Praze.

2 Instalace kostry v Náprstkově muzeu. Foto J. Mulač (1889)

3 Členové stolní společnosti před vchodem do Náprstkova muzea. Fotografie pochází z r. 1892 a popiska u ní chybí, známe tak jen některé osobnosti.

Vlevo první dole Václav Frič, Jindřich Schmidt, za ním Vojta Náprstek, Emanuel Uggè, František Brůža a Josef Rosenberg; úplně nahoře ve světlém saku Josef Kořenský

4 Plakát informující o vystavení kostry plejtváka v Náprstkově muzeu v r. 1888. Snímky ze sbírek Národního muzea – Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur

protože větší muzejní exponát neexistuje. Byla to trochu recese, ale s dobrým úmyslem. Kostra byla zakoupena a v několika bednách dopravena lodí do Hamburku, odkud ji stěhovací firma pana Aloise Stuchlíka zdarma (jako sponzorský dar) přepravila do Prahy. Od května do července 1887 bylo přepraveno 9 beden a 8 nebalených kostí v 6 zásilkách od vlaku do Náprstkova muzea. Protože budova Národního muzea nebyla ještě dostavena, bylo rozhodnuto, že se kostra na krátký čas vystaví v Náprstkově muzeu, kde se nacházely příhodné volné prostory. Měřila 22 m a Antonín Frič ji odborně sestavil ve dvou sálech (obr. 1 a 2).

Vojta Náprstek vše velmi pečlivě připravil, především se postaral o důkladnou reklamu. Tuto zkušenost si přivezl ze svého devítiletého pobytu ve Spojených státech amerických, protože v českých zemích byla reklama teprve v počátcích. S předstihem informoval redakce předních novin, které celou akci podrobně sledovaly. Domluvil také s cestovatelem Josefem Kořenským publikování seriálních článků o životě, stavbě těla i užítku těchto největších savců.

Kostru umístěnou na dřevěné konstrukci stojící na zemi doplňovaly další exponáty, jako např. kostice, nasolené „velrybí“ maso, tuk, kůže i s cizopasníky, zub narvala, lebka mrože, lebka ledního medvěda apod. Náprstek doplnil expozici ze svých sbírek oblekem a zbraněmi Inuitů. Bohumil Bauše

pak ozvláštnil výstavu jím malovanými akvarely znázorňujícími lov kytovců harpunou jak ruční, tak vystřelenou z děla. Návštěvníci měli k dispozici i mapu světa s vyznačením rozšíření kytovců a přesný popis kostry. Kromě toho dal Náprstek vytisknout pozvánky na zahájení, katalog, speciální vstupenky a letáky vybízející k návštěvě (obr. 4). Ty byly rozdány mnoha redakcím, ale také do škol, hotelů a větších obchodů.

Výstava byla plánována na několik měsíců, ale nakonec v Náprstkově Českém průmyslovém muzeu zůstala čtyři roky. Náprstkovo muzeum bylo jako soukromá instituce otvíráno pro veřejnost jen dvakrát do roka a byla možnost vidět i kostru. Návštěva byla možná i na vyžádání a školní skupiny dostávaly slevu na vstupném. Výtěžek ze vstupného, po odečtení nákladů na koupi a dopravu, si Náprstek neponechal, ale odevzdal ho na charitativní účely. Finanice posloužily na odměny chudých žáků, na pomoc obcím postiženým povodní, stavbu dětské nemocnice v Praze, zakoupení kostry pásovice pro sbírky Národního muzea, ale také na stavbu pomníku mistra Jana Husa na Staroměstském náměstí a Františka Palackého na Palackého náměstí.

Dne 28. listopadu 1888 byla výstava otevřena přednáškou prof. B. Bauše. Kromě osobního pozvání šlo si na zahájení koupit vstupenku, ale zájem přesáhl prostorové možnosti muzea. Druhý den noviny již o vernisáži obšírně informovaly: „Zvláště hlava děsnými rozměry svých čelistí, silných jako klády, zrovna udivuje, žebra kostry upomínají na obruče heidelberského sudu a obří krov kopule, pod níž místa najde 40 lidí. Kdesi v končinách žaludku pan profesor přednášel a referenti činili si poznámky v ústech velryby, posluchač-

stvo čítající až 200 osob vedle giganta velryby mizelo.“

Výstavu propagoval také Václav Frič ve svém obchodě s přírodninami. Dobový tisk komentoval: „Do Prahy dostalo se maso prostřednictvím p. Václava Friče, obchodníka s přírodninami, který je z Norvežska objednal. Konservované a nasolené maso velrybí a žraločí upravuje se v Anglii pro nejchudší lid v obecních kuchyních, bývá čtyřikrát v týdnu na jídelním lístku a tvoří část oběda, který stojí 4 pence. U nás platí ovšem za lahůdku, jinak by labužníci a nota bene také labužnice byt páně Fričův v té míře obléhali, jako se děje posud. Pan Frič vystavil toto maso ve výkladě svého obchodu přírodninami ve Vladislavově ulici a rozdával je – jak jsme se přesvědčili – pokud zásoba stačila, každému zdarma. Dle doslechu objednaly je i některé hostince.“ Intenzivní reklama se vyplatila – výstavu zhlédlo přes 42 tisíc návštěvníků.

V r. 1892 byly konečně interiéry nové budovy Národního muzea dokončeny a kostra se mohla stěhovat. Nebylo to hned, protože se hledaly vhodné velké prostory. Na rozloučenou, 26. května 1892, uspořádal Vojta Náprstek pro své přátele stolní společnosti banket v hrudním koši plejtváka (obr. 3 a na 2. str. obálky). Opět dal vytisknout obsáhlou pozvánku i veršovaný přípitek, který složil k této příležitosti Otakar Hostinský. Do textu zakomponoval jména mecenášů a v pozvánce „velryba“ komentovala i zdoluhavá jednání s Národním muzeem o předání: „Přimluve se, by o kosti mé v nové budově s podobnou láskou a péčí bylo staráno, jako dostalo se „U Halánků“. Věhlasný kustos Dr. Frič nedá mně jistě rozpadnouti se, ale skoro zamrzelo mne, že výbor muzea málo dbal o přijetí mé „malíčkovosti“. Velrybové v chladném moři Grónském věru vřejeji o mne se ucházeli.“ Přes tuto poznámku další dny i léta dokázaly, že uvedenému exponátu byla věnována maximální pozornost. Dne 19. července 1892 tak začala jeho nová historie, která zahrnovala několikrát odmaštění kostí i několik instalací (původní umístění na stojanech bylo nahrazeno závěsem od stropu). Národní muzeum se tak zařadilo mezi nemnohá evropská muzea, která se mohou – v našem případě zásluhou veselých vlastenců – takovým exponátem pyšnit. Pyšní se dosud a věřme, že bude ještě několik generací.